

<https://doi.org/10.15407/fd2025.03.149>
УДК 321.12

Роман ЗИМОВЕЦЬ,

кандидат філософських наук,
науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
romanzymovets@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6045-6374>
SCOPUS ID: 57204596847

«МЕМОРІАЛЬНІ ПОВОРОТИ» В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ. ЯК КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТІ ВПЛИВАЮТЬ НА СУЧАСНИЙ СВІТ

Тези про «живий» характер минулого, його здатність «повертатися» та впливати на сучасне й майбутнє визначили контури так званого повороту до меморіальної культури, який спостерігається у західній гуманітаристиці з 1980-х років. «Меморіальний поворот» маркує перехід від сфокусованого на майбутньому модерну до нового «режиму історичності», зосередженого переважно на минулому.

У статті доводиться, що меморіальний поворот кінця ХХ століття сам має розглядатися історично — як один з етапів валоризації феномену колективної або історичної пам'яті за часів модерну та після них. Специфіка кожного з етапів зумовлювалася зміною сприйняття історичного часу як комплексного взаємного співвідношення часових вимірів минулого, сучасного та майбутнього. Залежно від цього, пам'ять виконувала функції темпорального додання розривів та врівноваження пришвидшення, джерелом яких було майбутнє (1), опрацювання травматичного іс-

Цитування: Зимовець, Р. (2025). Меморіальні повороти в історичному контексті. Як культури пам'яті впливають на сучасний світ. *Філософська думка*, 3, 149—167. <https://doi.org/10.15407/fd2025.03.149>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

торичного досвіду та пов'язаної із цим емансипації (2), конструювання майбутнього як поля втрачених або нереалізованих можливостей минулого (3). Кожна із цих функцій надає особливого відтінку конституюванню колективної ідентичності.

Меморіальний поворот кінця минулого століття був пов'язаний насамперед з опрацюванням травматичної пам'яті щодо злочинів колишніх тоталітарних режимів та щодо насилля стосовно пригнічених та маргіналізованих у минулому груп, спільнот, народів. Цей поворот відбувався на тлі специфічного західного розуміння концептуальної реалізації ключових завдань ліберальної демократії, що артикулювалося у дискурсі «кінця історії». Проеціювання ліберально-демократичної повістки справедливості на минуле сприяло виробленню історико-дидактичного концепту «негативної пам'яті», а численні дискурси пам'яті стали формою емансипації від травматичного тягаря минулого.

Наразі сенс і функція минулого щодо сучасного кардинально змінюються. Відсутність універсалістських чи більш-менш інклюзивних проєктів майбутнього, відчуження самого майбутнього, артикульоване у концептах транс- та постгуманізму призводять до реконструктивістських проєкцій історичної пам'яті на сучасне та майбутнє. Від критичного опрацювання минулого переходять до втілення його втрачених та нереалізованих можливостей, наслідком чого стає розквіт історичного реваншизму.

На тлі відчуженого майбутнього європейська культура негативної пам'яті, з одного боку, та різноманітні форми історичного реконструктивізму — з іншого, визначають обличчя сучасного світу. Їхнє співіснування формує складну картину різночасовості сучасного попри економічну, технологічну та комунікативну глобалізацію. Проеціювання їх на сферу політичного призводить до напруги та відкритих конфліктів між суспільствами, прихильними до міжнародного-правового статускво, та реваншистськими зазіханнями колективних акторів «нового світопорядку», який імплікує і нову історію.

Ключові слова: пам'ять, історія, меморіальний поворот, режим історичності, наративність, модерн, реваншизм.

1. Меморіальний поворот чи меморіальні повороти? До уточнення одного з концептів сучасної філософії культури

Поняття колективної, або історичної, пам'яті стало одним із ключових для сучасної гуманітаристики. Не буде перебільшенням сказати, що західна (і не лише) культура перебуває «під знаком пам'яті» (Mudrovcis, 2014: р. 7). Пам'ять є стрижневим поняттям «глобального розвороту» до минулого та історичного дискурсу, який почав домінувати з 80-х років ХХ століття (Huyssen, 2000: р. 21; Assmann, 2013: pp. 5—6, 8—9, 206). Поняття «меморіальний поворот» (turn to memory; mnemonic turn) (Tamm, 2022: р. 544; Olick, 2023) лаконічно передає цю сфокусованість на минулому, яка виявляє себе у різних царинах людського буття.

З кінця ХХ століття особливої популярності набули історичні та міждисциплінарні дослідження ідентичності різних соціальних груп (як сучасних, так і тих, що назавжди відійшли в історію), специфіки їхнього

досвіду, переживання ними історичного часу тощо. Різноманітні memory studies зосереджені на способах розкриття досвіду людей минулого і часо — на ідентичностях груп та спільнот, які продовжують своє існування у сучасному і є носіями цих досвідів у формі пам'яті. Завдяки зверненню до минулого досвіду, суспільства відкривають нові аспекти самих себе, власну неоднорідність та поліфонічність, яка не була помітна під сталими монолітними будовами офіційних національних історіографій. Особливе значення надається травматичним досвідам, пов'язаним з насиллям, а також таким поняттям як жертва, злочин, відповідальність, завдяки яким, звернення до минулого набувають морально-етичного забарвлення, а відповідні дослідження — історико-дидактичного характеру.

Цей дидактичний аспект сучасного меморіального повороту неминуче пов'язує його із суспільно-політичними дискурсами, водночас як правого, так і лівого характеру. У 1980-х та в першій половині 1990-х років, на тлі розпаду соціалістичного табору, СРСР та об'єднання Німеччини, «поворот до минулого» був зумовлений крахом лівої ідеології як такої, з її загальною неувагою до історії, традиційної культури та недооцінкою стійкості національних ідентичностей. Опікування меморіальною культурою могло справедливо розглядатися як атрибут консервативних та націоналістичних трендів у суспільно-політичній думці¹. Проте «воукістська» та антиколоніальна спрямованість значної частини memories studies зробили меморіальний поворот так само органічним і для ліво-ліберального порядку денного. Більше того, саме цей тренд стає домінантним у XXI столітті. Такий амбівалентний, у суспільно-політичному відношенні, характер меморіального повороту підтверджує його висхідний щодо політичної царини характер, який повинен пояснюватися не кон'юнктурою, а глибинними змінами у культурі.

Власне такі пояснення були надані у роботі низки авторів, аргументація яких досі, здається, не викликала особливих заперечень. Йдеться про певну фундаментальну зміну у сприйнятті та переживанні історичного часу, яка викликала зміщення фокуса від «сучасності майбутнього» до «сучасності минулого» (Huussen, 2000), зробила саме майбутнє «минулим» (Козелек, 2005), увібрало минуле у сучасне (Hartog, 2015) Всі ці визначення вказують на контраст між сучасним фокусуванням на минулому та модерною прогресистською настановою, для якої сенс історії розкривався з майбутнього. Адже головним предметом опіки за часів модерну було саме майбутнє, яке дарувало постійне ціннісно позитивне оновлення сучасного та девальвувало значення минулого як утилітарно марного тягаря. Наразі від віри у неупинний прогрес не залишилося й сліду. Майбутнє перестало

¹ Щодо розквіту «етнонаціоналізму» після 1989 року та необхідності переосмислення ліберальної теорії, «сліпої» до колективних домагань та прав див.: (Ethnicity and Group Rights, 2000).

бути горизонтом очікування позитивних змін. Мірою згасання утопічного бачення майбутнього, все більше місце у просторі часової протяжності людського буття починає займати минуле. «Коли майбутнє зазнає краху, минуле бере реванш» (Torrey, 2004: p. 242). Несподіваним наслідком розхожої, але, попри всю критику, досить діагностичної для 1990-х років тези Ф. Фукуями про «кінець історії» стало те, що у людства нічого не залишилось окрім самої історії, тобто окрім власного минулого.

Ці висновки щодо зміни «режиму історичності» (Hartog, 2015), яка відбулася наприкінці минулого століття², на сьогодні вже є загальноприйнятими. Втім, теза про тісний зв'язок між згасанням горизонту майбутнього та розворотом до минулого не може пояснити той факт, що проблематика історичної або колективної пам'яті актуалізувалась саме за часів модерну і була пов'язана з тими соціальними розривами, які перманентно переслідували цей час. Згадаємо про «переповненість минулим», яка так дратувала Ф. Ніцше у «століття прогресу», яке виявилось водночас і «століттям історії». Погляд на співвідношення між часовими модусами минулого та майбутнього як на рідину у сполучених судинах, де збільшення обсягу в одній з судин веде до його зменшення в іншій є явним спрощенням. Якщо для кінця XX та початку XXI століття цілком справедливо проводити зв'язок між занепадом образу майбутнього та «поглинанням» сучасного минулим, для модерну такого роду зв'язку не існувало. Так само, погляд на сучасне зрощення історичних і політичних дискурсів залишає далеко позаду як таку, що стала не актуальною, тезу про кінець історії. Швидше навпаки, сучасний історико-політичний реконструктивізм, зокрема в його радикальній реваншистській формі, претендує на новий початок і нову історію, яка не бажає рахуватися з попереднім «світовим порядком».

Головна ідея, яка буде розгортатись у цій розвідці полягає в тому, що самий так званий меморіальний поворот кінця XX століття та його наслідки для сучасного світу варто розглядати історично, в контексті ширшого культурно-хронологічно горизонту, який охоплює як епоху модерну, так і, власне, наше сьогодення. За такого розширеного погляду з'являється можливість всебічного аналізу феномену історичної або колективної пам'яті в контексті загального, але такого, що змінюється, сприйняття історичного часу. Історіоризація самого меморіального повороту кінця XX століття, вже достатньо добре описаного у філософсько-історичній літературі, підводить до низки тез, які будуть перевірятися в рамках цієї розвідки. По-перше, валоризація колективної або історичної пам'яті не є виключно явищем кінця XX століття. Вона має досить три-

² Ф. Артоґ пропонує вважати символічною датою зміни модерного режиму історичності на сучасний «презентистський» рік падіння Бкрлінської стіни — 1989 (Hartog, 2015: p. 109—110).

валу модерну історію, яка наразі продовжується. По-друге, на різних етапах цієї історії пам'ять виконувала різні функції щодо суспільств. Тобто йдеться про різні «меморіальні повороти», або, іншими словами, про відмінний характер валоризації пам'яті в різні історичні періоди. По-третє, джерелом цих відмінностей є кожен раз специфічне співвідношення минулого, майбутнього та сучасного, тобто специфічне переживання часу, часової протяжності людського буття з її переплетінням часових модусів. По-четверте, типи історичної пам'яті корелюють з відповідними типами історіографії, попри напругу, яка завжди існує між пам'яттю та науковою історією.

Відповідно до нашої тези, яка буде обстоюватися далі, можна казати про три етапи та форми валоризації історичної пам'яті, які мали місце протягом останніх двох з половиною століть і на кожному з яких колективна пам'ять виконувала дещо відмінні функції. Йдеться про пам'ять як *долання розривів та темпоральне врівноваження* швидких змін суспільств, що втрачали свою ідентичність на тлі соціальних розривів та постійного оновлення (1), пам'ять як *опрацювання травматичного історичного досвіду та емансипації* від тягара минулого (2), пам'ять як *субститут картини майбутнього* (3). Перший етап охоплює період, який, зі звісною часткою умовності та символізму, можна позначити 1789—1989 роками, другий — меморіальний поворот кінця минулого — початку нашого століття. Щодо третього етапу, то ми стаємо свідками його народження та зміцнення, з претензією на подальше домінування.

Опису означених вище етапів будуть присвячені три подальші частини розвідки. Якщо модерна меморіальна парадигма, в рамках якої пам'ять виконувала функцію долання розривів і врівноваження «пришвидшення» часу з його постійним оновленням сучасного втратила свою актуальність, *емансипативна* та *субститутивна* парадигми колективної пам'яті безпосередньо впливають на нашу сучасність та візію майбутнього. Цей вплив здійснює темпоральний підрив єдиної картини світу, формуючи «різночасовість» його сприйняття. Міркування на тему того, як ці дві меморіальні культури впливають на сучасний світ будуть запропоновані в останній частині.

2. Наративна процесуальність пам'яті та історичної дисципліни модерну

Між пам'яттю та науковою історичною дисципліною існує непереборна напруга, яка є однією з ключових тем сучасних історичних дискурсів (Зимовець, 2022: сс. 111—114). Оскільки носіями пам'яті завжди виступають живі соціальні групи, вона знаходиться у процесі постійної еволюції і трансформації, відкритої до «діалектики запам'ятовування та амнезії»,

деформацій та маніпуляцій, латентності та оживлення. Пам'ять — це актуальний феномен, зв'язок минулого з сучасним, в той час, як історична дисципліна — завжди проблематична та неповна реконструкція минулого (Nora, 1984: р. XIX).

Однак і артикуляція теми колективної пам'яті, і поява наукової історичної дисципліни мали спільне джерело: детрадиціоналізацію значної частини світу та соціальні розриви, які стали її наслідками і якими рясніла насамперед європейська історія починаючи з кінця XVIII століття. Попри концептуальну напругу, обидва феномени підживлювалися одне одним і «працювали» на вироблення спільних наративів.

Валоризацію феномену колективної пам'яті можна спостерігати протягом всього XIX століття, задовго до того, як це поняття увійшло у науковий обіг, завдяки вже класичній роботі М. Гальбвакса (Halbwachs, 1968). Наприкінці XIX століття Е. Ренан чи не вперше інтерпретує пам'ять про вирішальні моменти спільної історії та пов'язане з нею забуття про колишній розбрат як ключові чинники національної консолідації (Renan, 1882: р. 3). Але ще до Ренана, на початку XIX століття, з'явилося інше поняття для визначення того, що можна назвати колективною або історичною пам'яттю. Б. Андерсон відзначає, що європейські націоналізми, які народжувалися у модерну епоху майже одразу відчули себе такими, що «прокинулися від сну» (Anderson, 2006: р. 195). «Пробудження», а також близький до нього троп «відродження» — це, по суті, пригадування чогось такого, що було «до сну». Це повернення до власної автентичності, відновлення зруйнованої спадковості. Попри метафоричність, тропи пробудження та відродження були першими формами осмислення спільного минулого як пам'яті про визначальні події історії, що зумовили сучасну ідентичність колективу.

Автономізація сфери так званого «чистого минулого» (Assmann, 2013: pp. 130—135) і пов'язаної з ним наукової дисципліни відбувалася одночасно. Модерн перетворює минуле з повчальних історій на сферу науки, метою якої є прирощення чистого знання. Дискваліфікація як античної, так і християнської хронологічної шкали розкривають минуле у напрямку ретроспективної безкінечності. Відтепер історія не починається з часу Божого творіння, чи з давньогрецької колиски людства. Тепер взагалі важко сказати, де вона починається і чи не буде за однією історичною або археологічною культурою відкрита інша, ще давніша.

Втім, як справедливо зазначає А. Мегіл, домінуючим типом історіографії завжди була та, до певної міри, залишається «афірмативна історіографія», спрямована на утвердження історичної ідентичності спільнот, які існують у сучасному (Megill, 2007: р. 37). «Прокидання» та «відродження» модерних націй відбувалося паралельно зі становленням національних історіографій й обидва процеси відсилали одне до одного. Мотивація «по-

вного пригадування», максимальної *апропріації* минулого як шляху до набуття власної ідентичності стимулювала наукову обробку величезних масивів письмових та археологічних джерел, завдяки яким нації ставали все більш історично вкоріненими. З іншого боку, наукові дослідження, попри методологічний *пуризм*, «розширювали» пам'ять через поглиблення знань про історію території, яку займали національні держави.

Радикальний розрив з традиційними соціально-політичними та економічними інституціями, який відбувався протягом «розвинутого» модерну і одним з реультатів якого було становлення модерних націй, постійне «прискорення часу» у напрямку майбутнього вимагали темпоральної стабілізації та врівноваження, яке мало долати цей розрив.

Власне ці функції і взяли на себе колективна пам'ять, з одного боку, та національна історіографія — з іншого. Вони виконали роль «нарративного кризового менеджменту» (Simon, 2024), який долав розриви між орієнтованим на майбутнє сучасним та швидким перетворенням цього сучасного на минуле, шляхом їх об'єднання в межах єдиного процесуального руху від минулого через сучасне до майбутнього. В цьому сенсі «давність» націй, їх потреба в історії і спадковості була іншим боком їх новизни (Anderson, 2006: р. 193). Національна пам'ять та історична дисципліна врівноважували пришвидшене оновлення і, тим самим, стабілізували ідентичність після великих соціальних розривів. Ці нові великі колективи, які завдяки спільності мови, території, новим засобам масової комунікації лише нещодавно уявили себе спільнотами, потребували прояснення того, яким чином вони стали такими, якими вони є. І чому попри всі розриви вони продовжують ідентифікуватися власне як такі колективи, що прагнуть разом будувати спільне життя. І це пояснення було надане завдяки нарративному зв'язуванню історії нації в єдиний процес становлення від минулого через сучасне до майбутнього.

Втім, напруга між нарративами колективної пам'яті та історичною дисципліною, від початку, заявляла про себе у двох принципових моментах. По-перше, наукова історія, на відміну від пам'яті, не могла бути вибірковою. Їй притаманне упередження всеосяжності: будь-який щойно встановлений факт щодо минулого повинен бути включеним у розповідь та пояснений в ретроспективі її цілісності. Саме в цьому Ренан вбачав ризики, які містила наукова історія щодо національного будівництва³, а Ніцше — «шкідливість історії», яка може перевантажити сучасне життя, позбавивши його творчої («пластичної») сили. По-друге, пам'яті за-

³ «Нації, що об'єднують людей, які бажають спільно жити у сучасному та майбутньому, не можуть обійтися без забуття чи «зняття» тих подій та моментів історії, які їх роз'єднують, в той час, як розвиток історичної науки з необхідністю проливає світло на насилля, яке відбувалося на початку будь-якого політичного об'єднання» (Renan, 1882: р. 3).

вжди партикулярні, а історична дисципліна, так чи інакше, передбачає уніфікацію історії, вона виходить з передумови єдності історичного процесу і єдиної історії людства. Тому наративна процесуальність наукової історії розгорталася не лише на рівні націй, але й на глобальному рівні історії людства. Тут вона прийняла форму, мовою Ж.-Ф. Ліотара, «великого наративу» історії як єдиного процесу, який підпорядковується певним спільним законам, що можуть бути відкриті у результаті копітких досліджень. Такою є історія у розумінні німецької історичної школи та французького просвітництва. Філософія історії надає цьому процесові поступально-телеологічного характеру. Історії притаманна певна «хитрість», яка, попри всю її позірну ірраціональність, веде людство до максимального розкриття здатностей (І. Кант), свободи (Г.В.Ф. Гегель), відсутності панування та рівності (К. Маркс).

І національну, і глобальну форми наративної процесуальності поєднувала прогресистська настанова позитивної спрямованості у майбутнє: минуле та сучасне підпорядковувалися загальним процесам історичного поступу, цілі, мета, завдання якого лежали попереду. Їх диференціація зумовлювалася різними функціями: у першому випадку — це формування соціальної солідарності великих нових колективів, якими стали нації, у другому — задоволення універсалістських претензій самого європейського модерну, який відкрив всесвітню історію. У другій половині ХХ століття ця всесвітня історія постає водночас й у багатоманитності національних наративів, і в єдності боротьби двох глобальних прогресистських сил — соціалістично-комуністичної моделі організації суспільства, з одного боку, та ліберальної демократії, ринкової економіки та капіталізму — з іншого. Перемога останньої, закономірно, актуалізувала дискурс «кінця історії».

3. Емансипація через пам'ять.

Зняття травматичного минулого на тлі «кінця історії»

Падіння біполярного світу, точніше, перемога одного з його полюсів породила впевненість у глобальній перемозі ліберально-демократичного проекту, тобто у реалізації однієї з найважливіших цілей історії, після якої сама історична процесуальність втрачає сенс. Побічним ефектом цього упередження, який був усвідомлений дещо пізніше, стала проблематизація горизонту майбутнього. У світі, де «остання утопія» вже є концептуально реалізованою, майбутнє втрачає сенс. Лише на тлі дискурсу кінця історії стає зрозумілим, яким чином загальний поворот до минулого стає справжнім мейнстримом.

Перемога ліберальної демократії означала, що майбутнє, принаймні в одному з його ключових моментів — перемозі однієї з глобальних систем спільного економічного та соціально-політичного життя — вже настало,

тобто що майбутнє сучасне стало актуальним сучасним. Ця, в цілому оптимістична, картина, здавалося б, не передвіщала якогось глобального розвороту до минулого. Вона зосереджувала на «вічно сучасному», дарованому цією перемогою. Власне про таке застрягання у сучасному пише Ф. Артоґ. Він називає історичний режим кінця минулого століття «презентистським», на відміну від сфокусованого на майбутньому «футуристичного» режиму модерну. Сучасне увібрало у себе як майбутнє, так і минуле і стало універсальним горизонтом, який формує майбутнє та минуле за власною подобою у вигляді тимчасових копій самого себе (Hartog, 1996: p. 106).

Але таке застрягання у сучасному, внаслідок реалізації у ньому цілей майбутнього, неминуче веде до переповнення минулим. Якщо горизонт майбутнього згасає, «розширення» сучасного відбувається насамперед завдяки минулому. Цьому сприяють сучасні технології, які призводять до «диджиталізації» пам'яті, її накопичення на цифрових носіях. Постійне оцифрування минулого, його стихійне документування у стрічках соціальних мереж веде до того, що воно взагалі перестає зникати і може бути актуалізоване у будь-який момент (Gumbrecht, 2014). Паралельно з цим пам'ять комерціалізується. Виникає ціла індустрія культурної спадщини — від художніх та документальних кінофільмів до імерсивних парків історичної реконструкції — яка претендує на зняття дистанції між минулим та сучасним. Нарешті, у контексті глобального мультикультурного суспільства, в сучасності якого зіштовхуються різні реальності, минуле стає дороговказом для ідентичності. В культурно та комунікативно перенасиченому світі пам'ять стає своєрідним «сурогатом душі», єдиним притулком автентичності. У такій своїй ролі пам'ять стає самим сильним чинником консолідації та позиціювання індивіда, групи, спільноти у переповненому інформаційним шумом глобальному світі (Megill, 1998: pp. 41—42; Megill, 2007: p. 53).

Завдяки а) диджиталізації пам'яті, б) індустрії культурної спадщини, в) потребі у самоідентифікації, на тлі кінця історії, сучасне наповнюється минулим. Власне історичним дискурсам кінця XX — початку XXI століття притаманне все це розмаїття ставлень до минулого: від естетичного споглядання до етично-насиченого пошуку ідентичності. Утім, один з різновидів історичних дискурсів став домінуючим, що надало усьому меморіальному повороту кінця XX століття особливого емансипативного та дидактичного відтінку.

А. Меріл досить точно пов'язав популярність дискурсів пам'яті з плюралізацією ідентичностей у світі прогресивної глобалізації (Megill, 2007: p. 53), з якою збігся і розпад системи біполярності. В культурно-комунікативному плані глобалізація є зближенням гетерогенного. Завдяки глобальній мобільності та комунікативній доступності, чужість інших перестає бути синонімом ворожості, швидше навпаки, вона перетворює-

ється на «інакшість», яка віднині викликає цікавість. Завдяки зближенню чужого, суспільства стають різноманітними, актуально чи потенційно мультикультурними. Але чужі з'являються зі своїми історіями, зі своєю пам'яттю, часто складною та травматичною. Ба більше, завдяки «розкріпаченню пам'яті», у гомогенності національних суспільств виявляються «внутрішні чужі».

Виявилося, що на тлі кінця історії, у розмаїтті мультикультурного та глобалізованого світу, існує величезний прошарок дискваліфікованих, забутих, придушених, маргінальних досвідів минулого груп та колективів, яким, за часів модерну, довелося стати не суб'єктами, а об'єктами історії. Дискурси, в яких заявляють про себе ці історичні досвіди претендують на те, аби бути почутими і знаходять плідний ґрунт у комунікативно-глобалізованому мультикультурному світі, в якому національні наративи втрачають монополію, а великий історичний наратив єдиної спільної історії стає сумнівним. В такий спосіб дискурси пам'яті стають формою емансипації від історичного поневолення, а традиційні національні наративи та великий модерний історичний наратив, навпаки, починають сприйматися як репресивні.

Якщо головна мета історії вже реалізована і, в той самий час, наша сучасність переповнена пам'ятями груп та колективів, що були піддані насильству, одним з ключових завдань ліберально-демократичного суспільства стає відновлення справедливості шляхом критичного опрацювання минулого. «Приватизації минулого» у дискурсах пам'яті відповідає формування «постмодерної історичної свідомості» (Анкерсміт, 2009: с. 250), в якій пам'ять та наукова історія тісно переплітаються. Історія знову починає набувати дидактичного характеру, виконувати функції «вчительки життя», яка повинна попереджати, застерігати, демонструвати негативні приклади («уроки») минулого. З тією різницею, що відтепер «*historia magistra vitae*» поступається місцем «*memoria magistra vitae*» (Lorenz, 2021: р. 27). Тому меморіальний поворот тісно пов'язаний з визнанням людських прав та історичних несправедливостей, викликаних їх порушенням (Olick, 2007; Bevernage, Lorenz, 2013: р. 16). Опрацювання травматичного минулого відбувається з досить прозорої етичної позиції примату прав людини та артикуляції досвідів, пов'язаних з їх порушенням.

Ця дидактична настанова знайшла своє втілення у формуванні на Заході, насамперед у континентальній Європі, *меморіальної культури негативної історичної пам'яті*, гаслом якої стало «Ніколи знов». В її основі — пам'ять про події минулого, які, в силу своїх катастрофічних наслідків, не повинні повторитися. Замість афірмації та пов'язаного з нею забуття незручних епізодів чи цілих періодів, культура негативної пам'яті спрямована на опрацювання «важких спогадів», викликаних трагедіями минулого. Якщо модерна пам'ять та історіографія являли собою антикризовий нара-

тивний менеджмент, негативна пам'ять стає критикою наративів, що виявляє під їх всеосяжними конструкціями альтернативні пам'яті та контр-історії дискваліфікованих досвідів минулого. Так чи інакше, це тягне за собою переосмислення національних історіографій під кутом зору виявлення цих «замовчувань» — придушених або непочутих голосів інших. При цьому критиці піддаються насамперед національні історичні наративи, що приховано легітимують насилля та панування, конструюють образи ворогів, вибірково «забувають» певні фрагменти минулого. В цьому аспекті негативна пам'ять стає дотичною до критичної наукової історії, яка протистоїть панівному саморозумінню культури, в якій вона знаходиться, або до якої належить історик (Megill, 2007: p. 27).

Наприкінці ХХ століття культура негативної пам'яті артикулювалася насамперед в опрацюванні досвіду індивідів, груп та народів, які постраждали від двох тоталітарних режимів у Європі — нацистського та радянського. Такому опрацюванню відповідав критично-історичний розбір історичних наративів, які спричинилися до легітимації відповідних злочинів.

У ХХІ столітті фокус уваги був зміщений на постколоніальний порядок денний, який став справжнім трендом сучасної західної гуманітаристики (Гомілко, 2023: с. 50). Йдеться як про «внутрішню» колонізацію, пов'язану з підпорядкуванням чи відвертими злочинами щодо аборигенних народів, рабів, мігрантів, так і, власне, про європейський та американський імперіалізм, наслідки якого продовжують впливати на світ. Відкрилося величезне поле для критичного опрацювання та деконструкції історичних наративів, які легітимували підкорення, насилля, експлуатацію, пов'язану, насамперед з колективним Заходом і «нав'язаним» ним решті світу модерном.

Паралельно з цією самокритикою Заходу відбувалося вивільнення «автентичних», дискваліфікованих історичних наративів колись колонізованих та, ширше, залежних народів, які Д. Чакрабаті назвав «історією № 2», протиставляючи її європоцентричному модерному історичному проекту, або «тоталізуючій» історії № 1. (Chakrabarti, 2000: pp. 50, 251, 254). Проблема полягає в тому, що далеко не завжди це вивільнення було комплементарним головному принципу негативної пам'яті. З перспективи останньої, опрацювання травматичного минулого емансипує сучасне від влади цього минулого. Дискурсам же пам'яті притаманна тенденція до історичної і політичної афірмації сучасних суспільств та груп через відтворення тих можливостей минулого, яких вони були позбавлені. Пошук історичної справедливості веде до зворотної дискримінації, а емансипація перетворюється на домінування, що легітимізується статусом колишньої жертви.

З початку нашого століття намітився очевидний розкол між культурою негативної пам'яті та різноманітними дискурсами пам'яті, які підня-

ли на свої стяги протилежне гасло, яке можна визначити як «Вперед у минуле». Емансипація від історичних тягарів поступилася місцем емансипації від сучасного, яке визначене несправедливим минулим, а тому має бути подоланим. Дискурс «кінця історії» був підданий критиці як ідеологічно вмотивована спроба консервації західного домінування та намагання позбавити решту світу власної історії, яка повинна розпочатися знов⁴.

Підсумовуючи, глобальний розворот до минулого на тлі кінця історії призвів до двох протилежних наслідків: намагання «зняти» історичну несправедливість шляхом опрацювання травматичної колективної пам'яті, з одного боку, та відтворити нереалізовані можливості минулого у сучасному і спроектувати їх у майбутнє — з іншого.

4. Історичний реконструктивізм як сурогат майбутнього

Західна культура негативної пам'яті була спрямована на не повторення можливостей минулого, їх остаточне «зняття», встановлення нездоланного бар'єра між минулим та сучасним. Попри те, що минуле співіснує у сучасному, нагадуючи про себе як травма, провина, злочин негативна пам'ять є дидактичною у сенсі запобігання та перестороги. Відштовхуючись від трагічного досвіду ХХ століття, який так чи інакше зачепив більшу частину людства, культура негативної пам'яті претендує на універсальність, структурно схожий з евристикою жаху Г. Йонаса: людина завжди краще знає те, чого вона не бажає, ніж те, до чого прагне (Jonas, 1984). З тією різницею, що відтепер жах походить не від очікування майбутнього, а є постійним нагадуванням про минуле, яке може відтворитися.

Але на тлі згасання горизонту майбутнього дискурси пам'яті на Заході та, особливо, у не західних суспільствах трансформували негативну пам'ять про катастрофи на ретротопічну, позитивно-реконструктивістську пам'ять про *втрачені можливості минулого*. Відтепер вони вимагають ексклюзивності замість універсальності та відтворення можливостей минулого у сучасному, замість «закриття» цього минулого. «Прокидання ідентичностей» укупі з посиленням антиколоніального дискурсу, характерного для груп та суспільств, що були об'єктами колонізації або залежності ще у відносно недалекому минулому, перетворили історичну пам'ять на мотивацію колективної дії. Йдеться вже не стільки про емансипацію від несправедливості шляхом опрацювання травматичного минулого, скільки про проєкцію нереалізованих чи втрачених можливостей цього минулого у сучасне та майбутнє.

Власне таке розуміння сучасного та майбутнього як поля гри відновлених можливостей минулого є ключовою характеристикою «режиму іс-

⁴ Піонером такої критики став Ж. Деріда з його «Привидами Маркса» (Derrida, 1994: pp. 70—95).

торичності» нашого часу, кардинально відрізняючи його від меморіального повороту кінця ХХ століття та «презентистського» режиму Ф. Артоґа. Останній трансформується у принципово нове ставлення до минулого, яке вже не опрацьовують з метою зняття травматичних епізодів, а відновлюють, компенсуючи дефіцит майбутнього та заміщаючи його. Це ретротопізм, або історичний реконструктивізм, який, зі здавалося б безневинного захоплення альтернативними історіями, перетворився на глобальний тренд, що захлиснув значну частину людства. Попри те, що можливості минулого не можна відновити у буквальному сенсі, до них можна повернутися у нових умовах, відтворити у сьогоденні. Такі амбітні геополітичні проекти, як «Великий Туран» (Туреччина та тюркомовні країни Центральної Азії), «Один пояс — один шлях» (Китай), «історична Росія», дискусії щодо повернення Індії назви «Бхарат» — яскраві приклади історичного реконструктивізму, які доводять, що сенс майбутнього шукають у проекції можливостей минулого — реалізованих (та згодом втрачених), нереалізованих, забутих та наразі пригаданих.

Але історичний реконструктивізм як глобальний тренд стає характерним не лише для не західних суспільств. Сучасне «поправління» Європи та США є реакцією на загрозу, яка йде насамперед від «внутрішніх чужих». За влучним формулюванням Ф. Фукуями політики ідентичності сьогодні мігрували зліва направо (Fukuyama, 2018: с. 119), так що національні і націоналістичні наративи знову стають інтегруючими факторами західних спільнот. Вони приходять на зміну постмодерній поліфонії емансипативних дискурсів пам'яті. І якщо європейським націоналізмам самим по собі годі дивуватися, американський феномен MAGA з його акцентом на слові «again» по-справжньому вражає. Адже американська культура завжди орієнтувалася на майбутнє, яке ототожнювалося з модернізацією як такою (Reichardt, 2003: р. 249), а однією з її характеристик була «історична несприйнятливість» або когнітивна дискваліфікація історії (Megill, 2007: р. 33). Втім, сучасні США (принаймні значна частина американського суспільства) демонструють вражаючий ретротопічний тренд, націлений повернутися до власного «автентичного» минулого, під яким проглядаються контури чи-то доктрини Монро, чи-то політики В. Мак-Кінлі або Р. Ніксона⁵.

Історичний реконструктивізм може мати відносно безпечні, до певної міри природні форми національної або групової афірмації, нагадуючи становлення модерних націоналізмів у ХІХ столітті. Але йому притаманна іманентна тенденція до сповзання у реваншизм, особливо, якщо його тлом є історично накопичений ресентимент. *Ресентимент та реваншизм є специфічними ознаками колективної пам'яті, історіографії*

⁵ Фарид Захарія називає політику нинішньої адміністрації США «політикою ностальгії». (https://www.youtube.com/watch?v=k4VfaYi_vjY).

або історичної політики⁶, коли можливості минулого визнаються нереалізованими або втраченими через Інших, які, у зв'язку з цим, визначаються як історичні суперники чи вороги. Історичний ворог — це той, хто колись позбавив можливостей спільного буття-у-світі, відняв ці можливості — у формі завоювання, підпорядкування, колонізації, експлуатації, економічного чи культурного поневолення тощо. Відібравши можливості минулого, він негативним чином вплинув на сучасне.

Коли сучасним фоном такої пам'яті про втрачене через Інших минуле є політична, економічна, соціально-інституційна слабкість суспільства, ми стикаємося з *ресентиментною меморіальною культурою*. Вона може мати різні форми — від соліпсичної самоізоляції перед «ворожим світом» та «герметизації» історичного досвіду до «обернення цінностей» і, як показав Ніцше, до можливості власної світоглядної перемоги над колишнім політичним переможцем.

Коли ж сучасним фоном такої пам'яті стає сила — достатність ресурсів змінити сучасну ситуацію на користь відновлення минулих можливостей — ми маємо справу з *історичним реваншизмом*, найнебезпечнішою формою історичного реконструктивізму.

Наочний шлях суспільства від ресентименту до реваншизму можна спостерігати останні 20 років на прикладі Росії. Протягом цього періоду історична політика, яка підживлювалася досить складною, багатошаровою колективною пам'яттю росіян⁷, повністю замінила собою будь-які самостійні візії майбутнього. Сенсом останнього стала реконструкція минулого. Втім, сучасний світовий тренд вказує на те, що Росія не є унікальним випадком. Перехід від політики цінностей до так званої *realpolitik* у сенсі розподілу сфер впливу, сам по собі, демонструє цей ретротопічний тренд. Разом з ним дискурс кінця історії остаточно відходить в історію, заново відкриваючи горизонт майбутнього. *Питання у тому, що для візій цього майбутнього не знаходиться нічого іншого, окрім проєкцій минулого.*

5. Сучасне та майбутнє у полоні минулого. Універсалізм негативної пам'яті vs історичний реконструктивізм

Тож можемо казати про черговий меморіальний поворот, який є всі підстави визначити як ретротопічний, або історично-реконструктивістський. Багато в чому він виростає з емансипативних дискурсів пам'яті, які ведуть до нової, часто агресивної, афірмації у сучасному. Втім, є прин-

⁶ Ці три феномени є складовими того, що ми називаємо «історичною культурою» суспільства.

⁷ Про комплексність відносини між історичною політикою та колективною пам'яттю і некоректність редукції одне до одного (Пролеєв, Зимовець, Кобець, 2023: с. 143).

ципова різниця, між «меморіальним бумом» кінця ХХ століття та сучасним етапом валоризації пам'яті. І ця різниця — ставлення до майбутнього. Перший розгортався на тлі дискурсу кінця історії і проблематизації горизонту майбутнього як такого. Другий — заново відкриває майбутнє, проте у своєрідний спосіб проєкцій на нього можливостей минулого. Це надає майбутньому небезпечний та водночас знайомий з історії «прецедентний» абрис.

Ще зовсім нещодавно дискурс кінця історії, був домінуючим трендом, одним з проявів якого став яскравий і контрверсійний проєкт пост- або трансгуманізму. Останній суттєво змінив акценти, проголосивши кінець виключно *людської* історії та початок історії без людини у традиційному гуманістичному сенсі цього слова. «Не-антропоцентричний», або «менш антропоцентричний» погляд на майбутнє відкриває його у перспективі формування «іншої-ніж-людина» та «кращої ніж людина» суб'єктності, у якій природне та штучне будуть поєднані. Разом з цим радикально переосмислюється і сама історія, яка на сьогодні може бути віднайдена не у «політично-ідеологічній», а лише у «технологічній» реальності, що веде до «безпрецедентних змін», остаточно долаючи нративну процесуальність модерну (Simon, 2018: pp. 193—194).

Втім, російсько-українська війна та геополітична битва за глобальний переділ зон впливу, яку ми наразі спостерігаємо, повернули «людську історію» на місце. Історія знову стала «антропоцентричною» у її гуманістично-антигуманістичній полярності. «Політико-ідеологічний» вимір знову доводить свою значущість, ставлячи «технологічну реальність» на звичне інструментальне місце обслуги людських колективних ідентичностей. Останні не поспішають «дисоціюватися» у новій суб'єктності штучного інтелекту чи роботизованих гуманодів. Навпаки, ми спостерігаємо боротьбу людських ідентичностей та за людські ідентичності із застосуванням різноманітних елементів «технологій майбутнього». Чим є російсько-українська війна з погляду майбутнього? Чи пов'язана вона з новою візією цього майбутнього? Чи можемо ми, у зв'язку з війною, казати про відновлення конкуренції альтернативних проєктів майбутнього, як це було за часів Холодної війни?

Ці питання наводять нас на актуальну (попри всю сучасну політичну «турбулентність») морально-політичну тему протистояння демократій та автократій. Чи не є воно тією самою конкуренцією альтернатив майбутнього? Чи не стикаємося ми тут з утопічними візіями подальшої долі людства?

Очевидність морально-вмотивованої схвальної відповіді на це питання, у перспективі нашої теми, є удаваною. При уважному погляді ні «демократії», ні «автократії» наразі не пропонують всеосяжних візій майбутнього. Швидше навпаки, йдеться про конкуренцію різних проєкцій

минулого на сучасне та майбутнє. Європейські демократії, у переважній більшості, все ще зосереджені на збереженні міжнародно-правового порядку, умовно довоєнного статус-кво. Демократичний дискурс є на-самперед юридично-правовим, тобто таким, що апелює до загальних принципів міжнародного права. Але темпоральним підґрунтям такого дискурсу є меморіальна культура негативної пам'яті. Диференціація минулого і сучасного, «закриття» можливостей минулого знаходить юридичне втілення у збереженні міжнародно-правового порядку. Універсалізм негативної пам'яті є комплементарним юридично-правовому універсалізму завдяки спільній налаштованості на не припущення повторення катастроф минулого. Попри сходження та зміцнення меморіального реконструктивізму на Заході, *культура негативної пам'яті все ще залишається темпоральною підвалиною ліберальної демократії*.

Меморіальні культури автократій є, переважно, реконструктивістськими. Автократії прагнуть до фактичного перегляду міжнародного статусу-кво, вони відчують себе акторами, що започатковують нову історію. Хоча, при уважному розгляді, це нове опиняється нічим іншим як «пригаданим» старим. Розуміння майбутнього як поля гри нереалізованих, або втрачених можливостей минулого є формою доместифікації майбутнього, тобто зняття з нього чужості та невизначеності. Але таке «освоєння» майбутнього одними суспільствами, стає проблемою, а іноді й катастрофою для інших. Оскільки реконструюють завжди різне минуле, меморіальний реконструктивізм, сам по собі, робить сучасне різночасовим. А у порівнянні з культурою негативної пам'яті, яка прагне залишити минуле у минулому, ця різночасовість стає все більш наочною й робить ілюзорною єдину картину світу.

Протистояння культури негативної пам'яті та ретротопічних реконструктивістських меморіальних культур безпосередньо визначає сучасне сприйняття історичної часовості. Проеційоване у сферу політичного, воно призводить до напруги та відкритих конфліктів між суспільствами, прихильними до негативної пам'яті і юридично-правового дискурсу суверенітету та суспільствами, які прагнуть змінити міжнародно-правовий статус кво та розпочати «нову історію». Реконструктивістські меморіальні культури наочно продемонстрували, як війни пам'яті трансформуються у гібридні конфлікти, а згодом, і в «гарячі» війни. В епоху проекції минулих можливостей у майбутнє війни пам'яті стають рушійними силами соціально-політичних конфліктів⁸. А афірмативна історіографія перетворюється на практичну «політику пам'яті», яка обґрунтовує та легітимує історичний реконструктивізм.

⁸ Про сучасний тренд «мілітаризації» пам'яті та появу цілої низки відповідних концептів на кшталт «вепонізації пам'яті», «партизанської історії», «мнемонічного воїнства»: (Saryusz-Wolska, Wawrzyniak, Wóycicka, 2022: p. 1278).

Меморіальні культури з необхідністю залишаються у пастці минулого і можуть запропонувати лише такі візії майбутнього, які спираються на минулі можливості. Втім, евристика історичного жаху — це єдиний запобіжник розумінню сучасного та майбутнього як реваншистського поля гри нереалізованих або втрачених можливостей минулого, гри, яка обертається трагедією нашого сьогодення.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London; New York: Verso.
- Ankersmit, F.R. (2009). The Postmodernist "Privatization" of the Past. Historical Representation. [In Ukrainian]. *Ukraina moderna*, 4 (15), 246—272. [=Анкерсміт, Ф.Р. (2009). Постмодерністська «приватизація минулого». *Україна модерна*, 4 (15), 246—272].
- Assmann, A. (2013). *Is Time out of Joint? On the Rise and Fall of the Modern Time Regime*. Ithaca; London: Cornell University Press and Cornell University Library.
- Bevernage, B., Lorenz, C. (2013). Introduction. In: *Breaking up Time — Negotiating the Borders between Present, Past and Future* (pp. 7—35). Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, Göttingen/Vandenhoeck & Ruprecht LLC, Bristol, CT, U.S.A.
- Chakrabarti, D. (2000). *Provincializing Europe. Postcolonial Sought and Historical Difference*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
- Derrida, J. (1994). *Specters of Marx*. New York; London: Routledge.
- Ethnicity and Group Rights. (1997). NOMOS XXXIX. *Yearbook of the American Society for Political and Legal Philosophy*. New York; London: New York University Press.
- Fukuyama, F. (2018). *Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. London: Profile Books Ltd.
- Jonas, H. (1984). *The Imperative of Responsibility. In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gumbrecht, H.-U. (2014). *Our Broad Present: Time and Contemporary Culture*. New York: Columbia University Press.
- Halbwachs, M. (1968). *La Mémoire Collective*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Hartog, F. (1996). History and the Writing of History: the Order of Time. In: *History Making. The Intellectual and Social Formation of a Discipline* (pp. 95—113). Stockholm: Almqvist and Wiksell.
- Hartog, F. (2005). Time and Heritage. *Museum Internationale*, 57/3, 7—18.
- Hartog, F. (2015). *Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time*. New York: Columbia University Press.
- Homilko, O. (2023). Decolonization of Ukrainian Culture: Vouk Policy or National Awakening? [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 3, 49—58. [=Гомілко, О. (2023). Деколонізація української культури: політика Воук чи національне пробудження? *Філософська думка*, 3, 49—58].
- Huyssen, A. (2000). Present Pasts: Media, Politics, Amnesia. *Public Culture*, 12, 21—38.
- Kozellek, R. (2005). *Future Past. On the Semantics of Historical Time*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Козеллек, Р. (2005). *Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу*. Київ: Дух і літера].
- Lorenz, K. (2019). Out of Time?: Some Critical Reflections on François Hartog's Presentism. In: *Rethinking Historical Time: New Approaches to Presentism*. London; New York: Bloomsbury Academic.

- Megill, A. (1998). History, memory, identity. *History of the Human Sciences*, 11, 37—62.
- Megill, A. (2007). *Historical Knowledge, Historical Error. A contemporary guide to practice*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Mudrovic, M. (2014). About lost futures or the political heart of history. *Historia*, 14, 7—21.
- Nora, P. (1984). Entre mémoire et histoire: la problématique des lieux. In: *Les Lieux de mémoire. T. 1: La République* (pp. xvii—xlii). Paris: Gallimard.
- Olick, J.K. (2007). *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York: Routledge.
- Proleiev, S., Zymovets, R., Kobets, R. (2023). *Discourses in a Global World*. Kyiv: Dukh i Litera. [=Пролеєв, С.В., Зимовець, Р.В., Кобець, Р.В. (2023). *Дискурси у глобальному світі*. Київ: Дух і літера].
- Reichardt, U. (2003). The “Times” of the New World: Future-Oriented, American Culture, and Globalization. In: *REAL 19 (Yearbook of Research in English and American Literature)* (pp. 247—266). Tübingen: Gunter Narr.
- Renan, E. (1882). Qu’Est-Ce Qu’Une Nation? *Conference faite en Sorbonne, le 11 Mars 1882* (pp. 1—30). Paris: Calmann Lévy, Editeur; Ancienne Maison Michel Lévy Frères.
- Saryusz-Wolska, M., Wawrzyniak, J., Wóycicka, Z. (2022). New constellations of mnemonic wars: An introduction. *Memory Studies*, 15(6), 1275—1288.
- Simon, Z.B. (2018). History Begins in the Future On Historical Sensibility in the Age of Technology. In: *The Ethos of History: Time and Responsibility*. Oxford; New York: Berghahn.
- Simon, Z.B. (2024). Disconnective futures: Uncertainty, unfathomability, and the collapse of narrative crisis management. *Frontiers of Narrative Studies*, 9, 208—231.
- Torpey, J. (2004). The Pursuit of the Past: A Polemical Perspective. In: *Theorizing Historical Consciousness* (pp. 240—255). Toronto: University of Toronto Press.
- Zymovets, R. (2022). Memory Discourses and Critical Scientific History. On the specificity of Modern Historical Discourses. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 2, 108—124. [=Зимовець, Р. (2022). Дискурси пам’яті і критична наукова історія. До питання специфіки сучасних історичних дискурсів. *Філософська думка*, 2, 108—124].

Received 27.02.2025

Accepted for publication after review 22.04.2025

Signed for printing 18.08.2025

Roman ZYMOVETS,

Candidate of Sciences in Philosophy,

Research Fellow at the Department of Philosophy of Culture,

Ethics and Aesthetics, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy,

National Academy of Sciences of Ukraine,

4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01001

romanzymovets@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6045-6374>

SCOPUS ID: 57204596847

“MNEMONIC TURNS” IN HISTORICAL CONTEXT.

HOW CULTURES OF MEMORY INFLUENCE THE MODERN WORLD

Theses about the “living” nature of the past, its ability to “return” and influence the present and the future have defined the contours of the so-called turn to memorial culture, which has been observed in Western humanities since the 1980s. The “memorial turn” marks

the transition from the future-focused modernity to a new “regime of historicity” focused mainly on the past.

The article argues that the memorial turn of the late 20th century itself should be viewed historically, as one of the stages of the valorization of the phenomenon of collective or historical memory in the times of modernity and after them. The specificity of each of the stages was determined by the change in the perception of historical time as a complex mutual relationship of the temporal dimensions of the past, present and future. Depending on this, memory performed the functions of temporally overcoming gaps and balancing accelerations, the source of which was the future (1), processing traumatic historical experience and the emancipation associated with it (2), constructing the future as a field of lost or unrealized possibilities of the past (3). Each of these functions gives a special shade to the constitution of collective identity.

The memorial turn of the end of the last century was associated, first of all, with the processing of traumatic memory, regarding the crimes of former totalitarian regimes, as well as violence against oppressed and marginalized groups, communities, and peoples in the past. It took place against the background of a specific Western understanding of the conceptual implementation of the key tasks of liberal democracy, which was articulated in the discourse of the “end of history”. This led to the projection of the agenda of liberal-democratic justice onto the past, as a result of which the historical-didactic concept of “negative memory” was developed and numerous discourses of memory, which became a form of emancipation from the traumatic burden of the past, emerged.

Currently, the meaning and function of the past in relation to the present are changing radically. The absence of universalist or more or less inclusive projects of the future, the alienation of the future itself, articulated in the concepts of trans- and post-humanism, lead to reconstructivist projections of historical memory onto the present and the future. From a critical elaboration of the past, they move to the embodiment of its lost and unrealized possibilities, which results in the flourishing of historical revanchism.

Against the backdrop of an alienated future, the European culture of negative memory, on the one hand, and various forms of historical reconstructivism, on the other, determine the face of the modern world. Their coexistence forms a complex picture of the multitemporality of the present despite economic, technological and communicative globalization. Projecting into the political sphere, they lead to tension and open conflicts between societies committed to the international legal status quo and the revanchist encroachments of collective actors of the “new world order”, which also implies a new history.

Keywords: *memory, history, mnemonic turn, regimes of historicity, narrative, modern, revanchism.*